

Маркова М. В.,

Дрогобицький державний педагогічний університет ім. І. Франка, м. Дрогобич

КОНЦЕПТ ПРИРОДИ У ЄВРОПЕЙСЬКІЙ ПОЕЗІЇ ДОБИ РОМАНТИЗМУ

У статті робиться спроба висвітлити основні підходи до зображення природи в романтичній поезії, виділити форми і різновиди функціонування образів натури у канонічних текстах європейського романтизму.

Ключові слова: мотив, образ, поезія, природа, романтизм.

В статье делается попытка представить основные подходы к изображению природы в романтической поэзии, выделить формы и разновидности функционирования образов природы в канонических текстах европейского романтизма.

Ключевые слова: мотив, образ, поэзия, природа, романтизм.

The article gives an attempt to show main approaches to representation of nature in Romantic poetry and to point out forms and variations of functioning of the images of nature in the canonical texts of European Romanticism.

Keywords: image, motive, nature, poetry, Romanticism.

Романтизм як літературний та культурний рух характеризується надзвичайно глибоким осмисленням природи як матеріального, філософського та естетичного феномену. Причину цього, на наш погляд, значною мірою слід вбачати в тому, що саме природний світ романтики найчастіше сприймали як сферу зреалізованого ідеалу. Як слушно зазначає російський літературознавець В. Ванслов, "у природі романтик завжди бачить дзеркало, відображення або свого душевного суму, або ідеального життя, що є предметом його мрій. Тому природа наділяється змістом, іноді навіть більш красномовним, ніж зміст слів" [2, с. 122]. У зв'язку з особливим ідейним значенням натури "романтики віднаходять для її змалювання небували до того в мистецтві найтонші та найрізноманітніші кольори" [2, с. 122]. Палітра романтичних образів довкілля характеризується надзвичайним багатством та оригінальністю: пейзажні картини обрамляють твори романтиків, природа слугує тлом для подій, зображених у них, надає матеріал для мотивів, аналогій, безкінечного числа символів тощо.

Романтичний концепт природи формувався через складне поєднання багатьох факторів: філософських (погляди Б. Спінози, Ж. Ж. Руссо, Й. Г. Фіхте, філософія неоплатоніків, натурфілософська парадигма тощо), релігійних (пантеїзм, християнська містика), фольклорних, літературних (зображення природи у літературі попередніх культурних епох, зокрема Просвітництві з його преромантичними тенденціями – т. зв. "поезією гробниць і руїн", оссіанізмом та ін.). Проблемі його джерел та художньої реалізації у літературних текстах доби присвячені численні праці українських (Т. Комаринець [5], М. Яценко [9]), російських (Н. Берковський [1], В. Ванслов [2], Н. Дьяконова [3], В. Жирмунський [4], Є. Маймін [6], С. Семенова [7]) та західних (Дж. Біч [10], З. Хрбата [12], М. Яніон [11]) дослідників. Так, добре обгрунтовану спробу систематизувати романтичну різновекторність у зображенні природного світу знаходимо у статті К. Хорвата [8], котрий виділив чотири основні аспекти репрезентації природної тематики у європейській романтичній поезії. Приймаючи класифікацію угорського літературознавця за основу, ставимо собі за мету внести у неї певну наукову новизну, доповнивши власними спостереженнями, а також подати своє бачення типології романтичної природної образності.

1. *Мотив утечі героя від суспільних проблем, бід, розчарувань, душевної напруги у природу.* Внутрішній зв'язок з природою, "злиття" з її ритмами дарує йому полегшення, свіжість, надає нових сил. Як правило, функціонування названого мотиву відбувається в межах широкої смислової антитези "суспільство – природа", де мертвий, штучний, часто насильницький щодо людини соціум протиставляється гармонійності, ідеальній впорядкованості, красі та свободі природного світу, найчастіше представленого образами дикої природи (гори, море тощо). Іноді ця антитеза може набувати вужчої, конкретнішої форми, де суспільство втілюється через образи міста, тоді як природа – села. Місто у творах романтиків, за влучним спостереженням В. Ванслова, – це "фон потворних явищ людського життя, обитель спотворених душ, середовище, в якому розгортаються трагічні події" [2, с. 123]. Водночас романтики протиставляли не лише природу суспільству, а село місту, але й людей природі людям цивілізації. Вони оспівують патріархальне селянство – простих трударів, психологічно цілісних і позбавлених непотрібної душевної рефлексії, наївна простота яких різко контрастує зі складним та суперечливим внутрішнім світом "байронічних" героїв. Мотив утечі в природу зустрічаємо у творах "Пісня" П. Б. Шеллі, "Паломництво Чайльд Гарольда" Дж. Н. Г. Байрона, "Мцыри" М. Лермонтова, "Небо" М. Петренка та інших.

2. *Образи одухотворених та персоніфікованих об'єктів природи, в яких вона постає як жива істота, що співчуває та співпереживає людині.* Погляд на природу як одухотворену спирається у романтиків на ідеалістичну філософську традицію в обох її різновидах – об'єктивно-ідеалістичному та суб'єктивно-ідеалістичному. Відповідно до першого, духовне начало, чи то у формі пантеїстично потрактованого Бога (Л. Тік, В. Вакенродер), чи то у формі т. зв. "духів ландшафту" – дриад, ореад, наяд тощо (Новаліс), чи навіть у формі музики (В. Гюго, С. Т. Колридж) іманентне їй першопочатково. Відповідно ж до другого, витoki якого вбачаємо передусім у філософії Й. Г. Фіхте, духовний складник привноситься у природу ззовні самою людиною. Довкілля здається їй живим та олюдненим, оскільки на нього проєктуються людські почуття, емоції, душевні стани. Яскраві приклади персоніфікованих образів природи презентують вірші "Озеро" А. де Ламартіна, "Прометей розкутий" П. Б. Шеллі, "Меланхолія" В. Гюго, "Моляться звезды, мерцают и рдеют" А. Фета, "Розставання" Л. Боровиковського тощо.

Образи байдужої та навіть ворожої до людини природи, що характерні, зокрема, для таких поезій, як “Сила речей” В. Гюго, “Дрок, квітка пустелі” Дж. Леопарді, “Брожу ли я вдоль улиц шумных...” О. Пушкіна, “Фарис” Л. Боровиковського, “Мечты” О. Афанасьєва-Чужбинського. Змалювання природи у такому смислово та емоційному ключі більш характерне для творів пізніх європейських романтиків, котрі після поразки Французької революції все частіше ставлять питання про сенс людського існування та функцію людини у світобудові. Роздуми з цього приводу приводять до усвідомлення трагічності людського буття, що не може бути усунена навіть через утечу в довкілля, адже сама природа тепер відкриває людині свої приховані деструктивні сили, постаючи у двох іпостасях. З одного боку, вона “є певною взаємозв’язаною сукупністю всього існуючого, всього живого і неживого: каміння, рослин, тварин, морських хвиль, зірок, гір і т. д. І людина входить у неї” [7, с. 24]. Спілкування з такою природою породжує відчуття радості, задоволення, співпричетності до досконалості. Але з іншого – природа “функціонує шляхом безперервного відновлення тих численних частин, з яких вона складається. Смерть – центральний і невід’ємний атрибут природного типу існування, де кожне життя оплачується смертю інших” [7, с. 23]. Характерно, що людина як єдина істота природного світу, наділена розумом, із неохопною скорботою усвідомлює власну смертність та звинувачує у ній природні закони.

У межах такого потрактування природи вона також сприймається європейськими романтиками як таємнича, загадкова стихія, що часто супроводжується зображенням демонічного начала, присутнього в ній, трансформацією природного космосу в хаос. Такий характер має натура у “Поемі про Старого Мореплавця” С. Т. Колриджа, “Руненбергу” Л. Тіка, “Лорелей” Г. Гайне, “Світлані” та “Людмилі” В. Жуковського, “Бесах” О. Пушкіна.

Мотиви ідеалізації рідної землі, пов’язані зі спогадами про щасливе дитинство на лоні рідної природи чи легендарною історичною давниною, поетизація типово національних ландшафтів, що нерідко набувають глибокого патріотичного нафосу. Прикладами можуть слугувати “Прелюдія” В. Вордсворта, “Міллі, чи рідна земля” А. де Ламартіна, “Пан Тадеуш” А. Міцкевича, “Есть милая страна, есть угол на земле...” Є. Баратинського, “Українські ночі” А. Метлинського тощо. Зазначимо, що така інтерпретація теми природи характерна насамперед для тих європейських літератур, у яких утвердився головово фольклорний тип романтизму, а також літератур, що розвивалися в умовах бездержавності та національно-визвольних рухів, зокрема української, словацької, чеської, польської тощо.

Разом із тим, наведена класифікація, на наш погляд, залишає можливість для подальшого узагальнення. А оскільки романтична природа концептуально невіддільна від романтичної людини, критерієм для нього може слугувати розуміння місця людини в природному середовищі. Під цим кутом зору ми б виділили три основні підходи до зображення природи поетами європейського романтичного руху. Згідно з першим із них, людина є невід’ємною частиною природного буття, тісно з ним злита і ним же детермінована (як приклад такого змалювання довкілля наведемо поезії “Тінтернське аббатство” В. Вордсворта, “Мати Земля” Й. Х. Ф. Гельдерліна, “Когда волнуется желтеющая нива” М. Лермонтова); за другим – людина та природа цілковито незалежні одна від одної, самодостатні і функціонують кожна у власній системі координат (зокрема, “Хатина пастуха” А. де Вінї, “До весни” Дж. Леопарді, “Що чути в горах” В. Гюго); третій підхід синтезував два попередні та констатував прагнення людини “влитися” у природу, реалізуватися як її органічна частка та одночасно неможливість здійснення цього багання через різного роду об’єктивні та суб’єктивні чинники (насамперед байдужість самої природи, а також черствість людської душі, спричинена руйнівним впливом цивілізації та суспільства) (збірка “Книга пісень” Г. Гайне, “Весна” Є. Баратинського, “Певучесть есть в морских волнах” Ф. Тютчева тощо).

Звісно, запропонована нами схема ніякою мірою не може претендувати на вичерпність та універсальність. Більше того – мусимо визнати, що образи, мотиви і символи романтичної поезії, які художньо реалізують у ній концепт природи, настільки багатогранні і багатоманітні, що важко піддаються описам, а будь-які спроби їх систематизації чи класифікації мають досить умовний характер, однак подальші наукові пошуки у накресленому нами напрямку видаються нам потрібними і перспективними.

Література:

1. Берковский Н. Романтизм в Германии / Н. Берковский. – Л. : Художественная литература, 1973. – 568 с.
2. Ванслов В. Эстетика романтизма / В. Ванслов. – М. : Искусство, 1966. – 403 с.
3. Дьяконова Н. Английский романтизм : проблемы эстетики / Н. Дьяконова. – М. : Наука, 1978. – 207 с.
4. Жирмунский В. Немецкий романтизм и современная мистика / В. Жирмунский. – СПб. : Аксиома, Новатор, 1996. – XL, 232 с.
5. Комаринец Т. Ідейно-естетичні основи українського романтизму : проблема національного й інтернаціонального / Т. Комаринець. – Львів : Вища школа, 1983. – 224 с.
6. Маймин Е. Русская философская поэзия : поэты-любимудры, А. С. Пушкин, Ф. И. Тютчев / Е. Маймин. – М. : Наука, 1976. – 189 с.
7. Семенова С. Преодоление трагедии : вечные вопросы в литературе / С. Семенова. – М. : Советский писатель, 1989. – 440 с.
8. Хорват К. Романтические воззрения на природу / К. Хорват // Европейский романтизм : сборник трудов советских и венгерских ученых / [отв. ред. И. Неупокоева, И. Шетер]. – М. : Наука, 1973. – С. 204-252.
9. Яценко М. Українська романтична поезія 20 – 60-х років XIX ст. / М. Яценко // Українські поети-романтики : Поетичні твори / [упоряд. і приміт. М. Гончарука ; ред. тому М. Яценко]. – К. : Наукова думка, 1987. – С. 5-36.
10. Beach J. W. The Concept of Nature in Nineteenth-Century English Poetry / J. W. Beach. – New York : The Macmillan Company, 1936. – XII + 618 p.
11. Janion M. Studia o romantycznych ideach. Estetyka i natura / M. Janion // Prace wybrane / M. Janion. – Kraków : UNIVERSITAS, 2001. – T. 4. – S. 89-135. – (Klasyki współczesnej polskiej myśli humanistycznej).
12. Hrbata Z. Romantismus a romantismy : pojmy, proudy, kontexty / Z. Hrbata, M. Procházka. – Praha : Karolinum, 2005. – 417 p.